

Cseh királyi oklevelek arengái, 1310–1419

A középkori uralkodói oklevelek arengái egyfajta bevezetőként szolgáltak az oklevélben foglalt jogi tény, rendelkezés elvi megindokolására, és elsősorban antik hagyományokat követve jelentették meg az ideális uralkodót, s ezzel az uralkodó reprezentációjának fontos eszközévé váltak. Az arengakutatás fordulópontjának tekinthető *Heinrich Fichtenau* osztrák történész monográfiájának megjelenése,¹ illetve az általa vezetett több országra kiterjedő kutatás a témában, amelyhez kapcsolódóan magyar részről megemlíthetők *Kurcz Ágnes* 1960-as években megjelent tanulmányai.² Bár az arengák iránti érdeklődés alábbhagyott, az elmúlt évtizedben – mind a környező országokban, mind idehaza – ismét megélnékvült a középkori oklevelek arengáinak kutatása, amire jó példa *Tomáš Velička* cseh királyi oklevelek arengáiról írt tanulmánya.³ A szerző az 1310 és 1419 között cseh királyi városoknak kiállított királyi oklevelek áttekintését tűzte ki célul, mivel a megadott szűrési feltételekkel szinte teljes körű kiadott forrásbázis állt rendelkezésére, azonban megfigyelései éppen ezért – saját figyelmeztetése szerint is – korlátozottan érvényesek.

1 Fichtenau, Heinrich: *Arenga. Spätantike und Mittelalter im Spiegel von Urkundenformeln.* Verlag Hermann-Böhlaus Nachf./Graz-Köln, 1957.

2 Kurcz Ágnes írásaiban számos példa bemutatásával szemlélteti az arengákban a jellemző témaköröket, az antik kultúra hatását, más országok gyakorlatának befolyását, az uralkodó megjelenítését, illetve az aktuálpolitika nyomait, stb. Vö. Kurcz Ágnes: *Az antikvitás hatásának nyomai XIII. századi okleveleinkben.* AT (8) 1961., 106–113. Uő.: *Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts,* MIÖG (70) 1962., 323-354.

3 Az írást közlő kötetben hangsúlyos szerepet kapott az arengák vizsgálata; a tanulmányok szerzői tárgyalják például az arengakutatás fejlődését és új lehetőségeit, egyes területeken a császári, érseki, hercegi oklevelek arengáit, illetve arenga-adatbázis készítését és annak eddigi tapasztalatait. Vö.: *Urkundenformeln im Kontext. Formen der Schriftkultur im Ostmitteleuropa des Mittelalters (13–14. Jahrhundert).* Kiad.: Sébastien Rossignol, Anna Adamska. VIÖG (65) 2016.

A kutatáshoz összesen 735 oklevél állt rendelkezésre, amelyeket a vizsgált időszak alatt Csehországban uralkodó Luxemburgok – (Csehországi) János, I. Károly (IV. Károly néven német–római császár) és IV. Vencel – adtak ki cseh királyi városok vagy azok lakói számára.⁴ Átlagosan az oklevelek csaknem 11 százaléka (79 darab) tartalmaz arengát, amelynek előfordulási aránya azonban folyamatosan csökken: míg János uralkodása alatt az oklevelek kb. 16, addig IV. Vencel esetében már csupán 7,7 százaléka szerepel arenga. Bár a tanulmányban ötéves időszakokra bontva diagramok szemléltetik az arengás oklevelek arányát, a szerző nem tér ki a megfigyelhető ingadozások, illetve egyes kiugró értékek lehetséges magyarázatára (például 1371–1375 között adták ki a városok számára a legtöbb oklevelet, több mint nyolcvan darabot, azonban egyik sem tartalmaz arengát). Az oklevélgyűjtemény szempontjából végzett vizsgálat szerint a hozzávetőlegesen negyven királyi városból huszonhét nyert legalább egy arengás királyi oklevelet, közülük húsz legalább kettőt (az élen tizenkét oklevéllel Prága Óváros, azt követően egymáshoz közel fekvő északnyugati városok, Saaz, Kaden, Laun, Brüx állnak). A legtöbb, hatvan darab fölötti, ám elsősorban német nyelvű oklevelet elnyerő Eger mindössze négy arengás oklevelet kapott, amit a szerző az oklevelek nyelvével hoz összefüggésbe: a német nyelvű oklevelekben jóval ritkább (és általában rövidebb) az arenga, mint a latin nyelvűekben. Szintén az oklevélgyűjtemény és az arengák kapcsolatánál említendő, hogy egyes esetekben a címzetteknek szóló korábbi oklevelek arengái hatottak az újabbak megfogalmazására, bár ezeket a szerző az elenyésző számú példa miatt inkább kivételnek tekinti.

Velička áttekintést nyújt az arengás oklevelek tulajdonságairól is, mi szerint túlnyomó részük jogbiztosító oklevél, de tíz *mandatum*, parancslevél szintén szerepel az anyagban. Az arengás jogbiztosító oklevelek tartalma eltérő, legtöbbször megerősítést, gyakran gazdasági kedvezményt, ritkábban egyházi ügyeket, stb. tartalmaznak. A jogbiztosító oklevelek arengái a szerző szerint nem állnak közvetlen

4 Magyar szempontból összehasonlítási alapot nyújthat Kubinyi András tanulmánya, amely a magyar uralkodók várospolitikai elveit kutatja 1201 és 1272 között kiadott városi kiváltságlevelek, illetve hospeskváltságok arengái alapján. Vö. Kubinyi András: A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 275–291.

kapcsolatban az oklevelek tartalmával, a parancslevelekéi viszont többnyire igen. Az oklevelekben megjelenő arengák túlnyomórészt egyetlen egységet alkotnak, tehát nem jellemző a több részből álló arenga, ami pedig helyüket, illetve az egyéb oklevélrészek helyét illeti, tartós sorrend IV. Vencel uralkodására alakul ki. A vizsgált arengás oklevelek közül hatvankilencet biztosan, további ötöt valószínűleg latin nyelven állítottak ki, ám megjegyzendő, hogy az összes kiadott oklevelet figyelembe véve a német nyelvű oklevelek aránya a kezdeti 4 százalékról a vizsgált időszak végére 40 százalékra növekedett.

A szerző az arengákat tartalmuk alapján három típusba sorolta, amelyek közül egyértelműen kiemelkedik az esetek csaknem 90 százalékában alkalmazott felségarengák csoportja, ezt követik a vallásos motívummal bíró, majd az első két csoportba nem sorolható arengák. A felségarengák túlnyomó része az alattvalókról való gondoskodást, jólétük növelését helyezi előtérbe, amelyhez az uralkodó részéről gyakran bőkezűség, szelídség, a kérések meghallgatása járul. Az uralkodó ilyen ismérveit nem csupán a hűséges alattvalók, hanem a hűtlenek is megtapasztalhatják, hogy az arengákból jól ismert példakövetés révén visszataláljanak a helyes ösvényre. *Nagy dicsőségünkre válik, és a királyi fenség legmagasabb fokait magasra emeljük, ha [...] alattvalóinkon szelídséget gyakorolunk, mivel bennük is növekszik velünk szemben az elkötelezettség és hűség ereje, ha [...] azokat, amiket keményen megtorolhatnánk, enyhítő szerrel kímélve csillapítjuk,*⁵ fogalmaz például az uralkodó ellenzékéhez csatlakozó, majd annak kudarca után ismét hozzá közeledő Königrätz egyik királyi oklevelének arengája. A felségarengákban ezen kívül gyakran feltűnik az igazságos jutalmazás képe, amelyet leginkább azok iránt kell gyakorolni, akik az emberek javával törődnek (a városok esetében ezek a városi tanácsok), a tartós béke és boldogulás biztosítása, illetve az uralkodó tekintélyének és dicsőségének növekedése (egyes vámmentességet biztosító oklevelek arengája szerint az uralkodó rendelkezései tekintélyét a határokon túl is növelik). A vallásos témájú arengák az oklevél kiállítójának üdvösségét (például: *Mivel mi isteni emlékezetű elődeink, a cseh királyok lelkének megse-*

5 Függlék 47. sz., Königrätz részére, 1318. november 1.

gítése, s a magunk üdvössége miatt...),⁶ valamint az irgalmasságot és alamizsnálkodást állítják előtérbe, míg a csoportba nem sorolható két arena a korábban népszerű feledés–emlékezet típusú, illetve a jogok megerősítését tárgyáló arengákat idézi fel.

A kutatás során összegyűjtött és függelékben közölt ötvenhét arena (több ismétlődik) közül tizenhárom vezethető vissza a cseh királyi kancellárián ekkoriban használt formuláskönyvekre, jelen esetben a *Summa Cancellarie* (más néven *Summa Caroli IV.*) vagy a *Collectarius Perpetuarum Formarum* című XIV. századi gyűjteményekre, ám hat közülük korábbi ezeknél a formuláskönyveknél, és maga is mintaként szolgálhatott összeállításukhoz. A Luxemburgok királyi kancelláriáján a hazai gyűjtemények mellett bizonyosan használták Petrus de Vinea Európa–szerte népszerű leveleskönyvét, amelyhez kettő arena köthető a vizsgált anyagból, bár nem szó szerinti egyezés alapján. A formuláskönyvek használata mellett figyelemre méltó a sok egyedi eset – a hetvenkilenc vizsgált arengából negyvenkettő egyszer fordul elő –, ezzel együtt az arengákba fektetett fáradtság, elsősorban a kiválasztás fontos és körültekintést igénylő feladata.

A tanulmányban foglaltak alkalmat adnak az arengakutatás számára kihívásként felmerülő egyes problémák megemlítésére, még ha ezek nem is kapnak központi szerepet az írásban. Így Velička említést tesz a narratio és arena határvonalán megjelenő arengás gondolatokról (jellemző kifejezés például: *mivel azt kívánjuk, hogy X város állapota jobb legyen*), amelyekről esetenként nehéz megállapítani, melyik oklevélrészhez tartoznak, illetve a narratióban feltűnő hasonló fordulatokról, amelyeket ő egyes kutatóktól eltérően nem sorol az arengákhoz. A szerző értetlenül szemléli az arengáktól elkülönülő arengás gondolatok megjelenését a dispositióban, amelyek pedig IV. Vencel uralkodása alatt egyre gyakrabban tűnnek fel legtöbbször megerősítő oklevelekben az átírt oklevél és a megerősítés között (a leggyakoribb és már a Karoling-korban alkalmazott gondolat: *Mivel a jogosan kérőktől nem tagadható meg az egyetértés*). Az arengák felismerésének, elkülönítésének nehézsége rávilágít arra, hogy szükséges lenne az arengák funkciójának átfogó, antikvitásig nyúló, rész-

6 Függelék 41. sz., Saaz részére, 1336. június 6.

letes vizsgálata, amely biztosabb azonosításuk mellett elősegíthetné jelentőségük, szabályszerű alkalmazásuk mélyebb megismerését. Az arenga és a dispositio eddig is tudott szoros kapcsolata, illetve a dispositióban gyakran megjelenő arengás gondolatok indokolják, hogy egy-egy oklevélben akár több különálló arengával számoljunk például különböző rendelkezések esetén, és hogy megfontoljuk, csupán arengás gondolatok vagy inkább arengák szerepelnek-e a megerősítő oklevelek legfontosabb rendelkezése, vagyis a megerősítés előtt (az utóbbi elképzelés magyarázatot nyújthat az arengák feltételezett feltűnő hiányára, illetve jelentős módosítást eredményezhet az arengás oklevelek eddig meghatározott arányában).

Tomáš Velička: Die Arengen königlicher Urkunden in Böhmen 1310–1419: Das Beispiel der für Städte ausgestellten Urkunden (Cseh királyi oklevelek arengái 1310–1419: A városok részére kiállított oklevelek példája), In: *Urkundenformeln im Kontext. Formen der Schriftkultur im Ostmitteleuropa des Mittelalters (13–14. Jahrhundert)*. Kiad.: Sébastien Rossignol, Anna Adamska. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (65) 2016., 61–93.

Kármán Edit